

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2018

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek
Arjan de Haan

JAARBOEK 2018

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2018

Redactie: Bert van der Lingen,
Ewout Korpershoek en
Arjan de Haan

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Kleipijp, ovaalvormig model, ketel links speelman met zijmerk VR ongekroond en rechts een paljas. Misbaksel met geel loodglazuur en aangebakken pijpfragmenten. Hoogte 3,9 cm. Alphen, 1734-1739. Collectie Inze du Bois.

Achterzijde omslag: Franse kleipijp gemaakt door de firma Gambier in Givet. Faune, fantaisie (vormnr. 753). Collectie Arthur van Esveld.

ISBN: 978-90-801138-9-3

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Opmerkelijke vondsten. Een vroege tabakspijp van hout en tin in de vorm van een scheepje en een hand gevormde vis Bert van der Lingen	9
Nieuw licht op de kleipijpenindustrie in Schoonhoven Ewout Korpershoek	15
Kleipijpen uit een afvalkuil aan de Veemarktstraat 58 te Breda. Drie pijpenmakers op één locatie Johan Hesemans, i.s.m. Henk van Sasse van Ysselt	41
Bedrijfsafval van een pijpenbakker uit Alphen aan den Rijn. Fragmenten van kleipijpen, pijpenpotten en klein gereedschap gevonden aan de Gouwsluisseweg Bert van der Lingen	55
Doorrokers en plateel. C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam en de pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia en Ivora, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda, 1914-1920 Bert van der Lingen	101
Vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (België) Ruud Stam	167
Duivels, saters en faunen van Gambier Arthur van Esveld	185
Sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier Arthur van Esveld	193
Toen was roken nog heel gewoon. Tabakspotten uit de tweede helft van de twintigste eeuw Piet Smiesing	201
Een buitengewoon grote tabakspot uit het Westerwald Ruud Stam	211
Engelse summaries	215

Voorwoord

Bert van der Lingen

Dit jaar bestaat de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen' 40 jaar (1978-2018). Uit dit alweer zesde jaarboek mag blijken dat er nog steeds volop belangstelling is voor de geschiedenis van de tabakspijp. Het onderzoek naar de Nederlandse kleipijp vormt nog steeds het belangrijkste onderzoeksgebied maar er zijn ook andere onderwerpen waarvoor de PKN interesse toont zoals te zien is in de bijdragen over tabakspotten en rookgerei van Gouds plateel.

In dit jaarboek wordt in een viertal artikelen aandacht besteed aan Nederlandse bodemvondsten. In de rubriek Opmerkelijke vondsten beschrijft Bert van der Lingen een **houten pijpje met tinnen tabaksketel** uit de vroege 17de eeuw en een **handgevormde vis** met geopende bek. Ewout Korpershoek doet verslag van een groep 18de eeuwse **kleipijpen uit Schoonhoven** die aanleiding vormen tot hernieuwd onderzoek naar de pijpenfabricage in deze stad. Dat bracht inmiddels al twee nieuwe pijpenmakers aan het licht. Onderzoek op het terrein van de **pijpenmaker Christiaan Damman in Breda** leverde naast zijn eigen pijpen ook materiaal op van zijn collega's Daniel Peyl en Samuel Broen. Johan Hesemans beschrijft de mogelijke samenwerking tussen deze pijpenmakers. Vervolgens beschrijft Bert van der Lingen **kleipijpen en pijpenpotten uit Alphen aan den Rijn**. Het gaat hierbij om in Alphen gemaakte kwaliteitspijpen voor de export en grove kwaliteit voor de lokale en regionale markt met veel merken waarvan nog niet bekend was dat die in Alphen zijn gemaakt.

Van dezelfde auteur een uitgebreid artikel over de Amsterdamse groothandel in rokersbenodigdheden C. de Rijk & Zoon en hun betrokkenheid en relaties met de **pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia en Ivora**, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda in de jaren 1914-1920.

Vanuit Nederland gaan we naar België waar Ruud Stam **vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (Bergen)** beschrijft en een aantal kleipijpen uit de fabrieken van de firma's, Scouflaire, Nihoul, Croquet en VanGrundenberghe laat zien die tentoongesteld worden in het Nimy Museum (Musée de Nimy, Carrefour de la Céramique). Vervolgens komen we aan in Frankrijk waar Arthur van Esveld een overzicht geeft van de **Gambier pijpen die duivels, saters en faunen** voorstellen. Van dezelfde auteur is een artikel over de diversiteit aan **sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier**, die vanaf de eerste helft van de 19e eeuw naast de traditionele tabakspijpen werden vervaardigd.

Het Jaarboek 2018 sluit af met twee artikelen over tabakspotten. Piet Smiesing schrijft over de populariteit van de **tabakspot na de Tweede Wereldoorlog** 'Toen roken nog heel gewoon was', en de enorme daling van het verbruik van kleipijpen de aardewerk- en pijpfabrieken hun productie veranderde in onder meer rooksets, asbakken en tabakspotten. Als laatste beschrijft Ruud Stam een buitengewoon **grote Duitse tabakspot** uit het eind van de 19de eeuw. De enorme pot is vervaardigd door de firma J.W. Remy in Höhr.

Wij wensen u veel lees- en kijkplezier in het Jaarboek 2018 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier

Arthur van Esveld

In dit artikel wil ik laten zien hoe Gambier in de tweede helft van de 19e eeuw inspeelde op de toenemende populariteit van sigaar en sigaret door sigaren- en sigarettenpijpen op te nemen in het modellenassortiment.

Korte geschiedenis van de sigaar en sigaret

Er zijn bronnen die vermelden dat de naam sigaar afkomstig is van het Maya-woord voor roken 'sikar'. Ook wordt het Spaanse woord voor draaien 'girar' in verband gebracht met de oorsprong van het woord sigaar. Het is waarschijnlijk een combinatie van deze twee woorden omdat het de Spanjaarden zijn geweest die de tabakspiant en -zaden mee hebben genomen naar Europa.¹

In Europa was Spanje het eerste land dat sigaren produceerde. In 1717 begon in Sevilla het eerste sigarenfabriekje. Omstreeks 1790 ontstond er een sigarenindustrie in Frankrijk en Duitsland en pas in 1820 ook in Engeland. Nederland en België volgden vrij snel hierna. De Nederlandse sigarenindustrie begon in 1826 te Kampen. Het betrof toen nog vooral huisnijverheid.² De eerste 'echte' sigarenfabriek werd in 1847 te Amsterdam geopend. Justus van Maurik senior kocht in 1847 in Amsterdam het pand Damrak 49 als woonhuis, maar liet op de bovenverdiepingen ook sigarenmakers werken. In Zaandam werden in de thuisindustrie op kleine schaal sigaren gemaakt, zoals bijvoorbeeld bij Jan Warnar of Piet Ploeger. In de 19e eeuw ontstond een groot aantal kleinere bedrijfjes, vaak in combinatie met een winkeltje. In 1876 waren er in Zaandam nog maar drie sigarenmakerijen gevestigd. Enkele jaren later, in 1883, was dit aantal toegenomen tot twaalf bedrijfjes met in totaal zeventig personeelsleden.³ Buiten Amsterdam en de Zaanstreek speelden onder andere Eindhoven, Valkenswaard, Veenendaal en Kampen een belangrijke rol.

Met de komst van de sigaar en later de sigaret hadden pijpenmakers er in toenemende mate concurrentie bijgekregen. Om in te spelen op de nieuwe rookgewoonte namen vrijwel alle pijpenmakerijen, zowel die van houten, metalen, meerschuiemen als kleipijpen, sigarenhouders in het assortiment op. Het roken van een

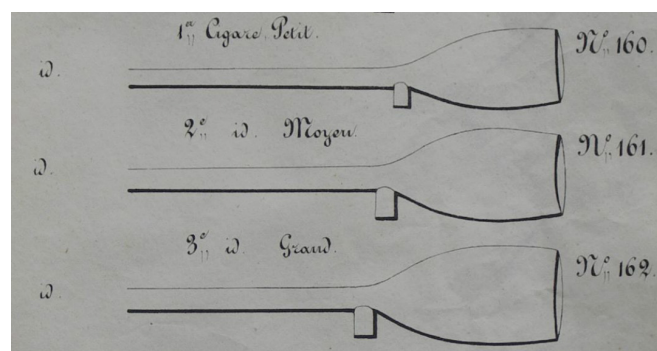
sigaar met een sigarenpijp was een modeverschijnsel waarbij er vooral in meerschuiem vaak zeer fraaie ontwerpen werden gemaakt.

Het woord sigaret is afgeleid van sigaar. Het komt van het Franse cigarette dat 'sigaartje' betekent. De sigaret is waarschijnlijk ontstaan in Zuid-Amerika maar na de Krimoorlog (1854-1856) in West-Europa populair geworden toen soldaten deze rookwaar uit Zuidoost-Europa en het Midden-Oosten meenamen. In 1880 werd in Amerika door James 'Buck' Duke de eerste sigarettenmachine uitgevonden. Deze kon 200 sigaretten per minuut produceren en betekende een grote doorbraak voor de fabricage.⁴

Tabakspijpen in de vorm van een sigaar of sigarenpijp

Ook Gambier had een aantal sigaren- en sigarettenpijpen ofwel 'fume cigare et fume cigarette' in het assortiment. In de oudst bekende catalogus van Gambier uit 1840 is een aantal pijpen afgebeeld met de benaming 'cigare'. Het betreft hier echter geen sigarenpijpen maar sigaarvormige tabakspijpen, waarvan de ovale ketels horizontaal in het verlengde van de 30 centimeter lange steel zijn geplaatst. De vorm lijkt wat op een sigaar maar deze pijpen zijn bedoeld om losse tabak te roken en niet om een sigaar in te steken. Dit fraaie model uit de 9e serie 'Pipes Longues' komt voor in drie formaten, 'Petit' (vormnummer 160), 'Moyen' (vormnummer 161) en 'Grand' (vormnummer 162) (afb. 1).

De meeste Franse fabrikanten van kleipijpen produceerden in de eerste helft van de 19e eeuw vooral traditionele steelpijpen en in toenemende mate fraai versierde manchetskoppen. Sigaren- en sigarettenpijpen hadden deze bedrijven vrijwel niet in het assortiment. Sporadisch zijn hier voorbeelden van te zien, zoals in een catalogus uit 1843 van de groothandel Saillard-Ainé te Besançon.⁵ Van andere materialen zijn in die periode veel meer voorbeelden bekend. Een bijzonder product, dat feitelijk een tabakspijp in de vorm van een sigaar is, wil ik hier apart beschrijven. Het bedrijfje van M. Hüe

Afb. 1. Pipes Longues. Gambier catalogus, 1840. Collectie David Higgins.

aan de Rue du Faubourg-Saint Martin in Parijs kreeg in 1845 een 'brevet d'invention' voor rookgerei dat hij 'pipe-cigare' noemde. De sigaarvormige pijp kon gevuld worden met allerlei soorten tabak en ook medicinale kruiden. In de advertentie met een afbeelding van zijn uitvinding werden de voordelen hiervan uiteengezet. Ze waren tevens goedkoper dan gewone kleipijpen en sigaren. Een 'pipe-cigare' kostte 5 centimes terwijl een goede sigaar 25 centimes kostte. Een ander voordeel was dat ze niet konden breken, zelfs niet wanneer ze vielen. Vervolgens werden de vele adressen vermeld waar dit artikel te koop was. De pijpen waren onder meer verkrijgbaar bij het Gambierdepot van Charlemagne Beaumont aan de Rue de L'Arbre Sec in Parijs en bij de bekende groothandel in rokersbenodigdheden van Saillard-Ainé in Besançon (afb. 2).

Afb. 2. Advertentie voor de 'pipe-cigare'. *Le Constitutionnel* 1845.

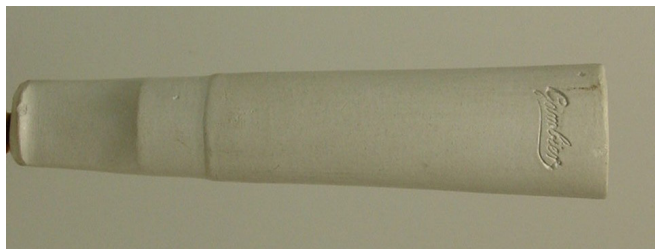
Buisvormige sigaren- en sigarettenpijpen

Steeds meer bedrijfjes profiteerden van de toenemende populariteit van de sigaar en sigaret en brachten luxe pijpjes op de markt van hout, barnsteen en meerschium, vaak in combinatie met een decoratie van koper of zilver. Door Gambier werden de eerste echte sigaren- en sigarettenpijpen pas aan het eind van de 19e eeuw in het assortiment opgenomen. De oudst bekende vermelding hiervan zien we in de catalogus van 1894 waarin een aantal simpele sigaren- en sigarettenpijpen zijn opgenomen.⁶ Deze pijpen hebben een taps toelopende buisvorm met een afgeplat mondstuk. De sigarenpijpen werden geleverd in een drietal formaten met vormnummer 1489.⁷ Tevens werden sigarettenpijpen in twee formaten geleverd met vormnummer 1490.⁸ Op dezelfde pagina is nog een sigarettenpijpie met vormnummer 1540 afgebeeld. Het gaat hierbij om een buisvormig model met in reliëf twee bloemen. Ze werden meestal gemaakt van witte klei en soms geëmailleerd afgeleverd. Geen van deze pijpen heeft een zichtbaar vormnummer. Langs de bovenrand werden ze voorzien van een intagliostempel met de naam Gambier in schuinschrift (afb. 3-6).

In een verkoopbrochure uit 1896 zijn vier sigaren- en sigarettenpijpies afgebeeld met of zonder emaille. Het gaat om twee formaten van het model met de

Afb. 3. Sigarettenpijp 'fume cigarette' (vormnr. 1490), lengte 8,4 cm. Collectie auteur.

Afb. 4. Sigarenpijp 'fume cigare' (vormnr. 1489), lengte 8 cm. Collectie auteur.

Afb. 5. Sigarenpijp 'fume cigare' (vormnr. 1489), lengte 10,7 cm. Collectie auteur.

Afb. 6. Sigarettenpijp 'fume cigarette' (vormnr. 1540), lengte 7,3 cm. Collectie auteur.

Afb. 7. Prijscourant Gambier, 1896. Collectie auteur.

Afb. 8. Sigarenpijp 'fume cigare' (vormnr. 1489) met bloemen en tekst in emaille, lengte 9,3 cm. Collectie auteur.

vormnummers 1489 en 1490. Bij de geëmailleerde versie is een E achter het vormnummer geplaatst. Deze pijpjes werden verkocht voor 5,50 Franse frank per 100 in witte klei en de geëmailleerde versie voor 10 Franse frank per 100 stuks (afb. 7).

Deze pijpjes wonnen in populariteit en in de catalogus van 1908 werden meer sigaren- en sigarettenpijpen in het assortiment opgenomen. De eerdergenoemde buisvormige pijpen werden vaak ingezet als reclameartikel voor bedrijven of speciale gebeurtenissen. Bij deze pijpen werd vermeld dat ze op verzoek geëmailleerd werden met namen van eigenaren, cafés, festivals, diverse feesten of militaire regimenten (afb. 8). Ook konden ze als souvenirpijp worden gemaakt en ze werden gecalcineerd verkocht. Als voorbeeld bij deze optie om de pijpen te laten decoreren werden twee uitingen van reclame genoemd: 'Demandez un Bonnet' en 'Bière du Fort Carré'.

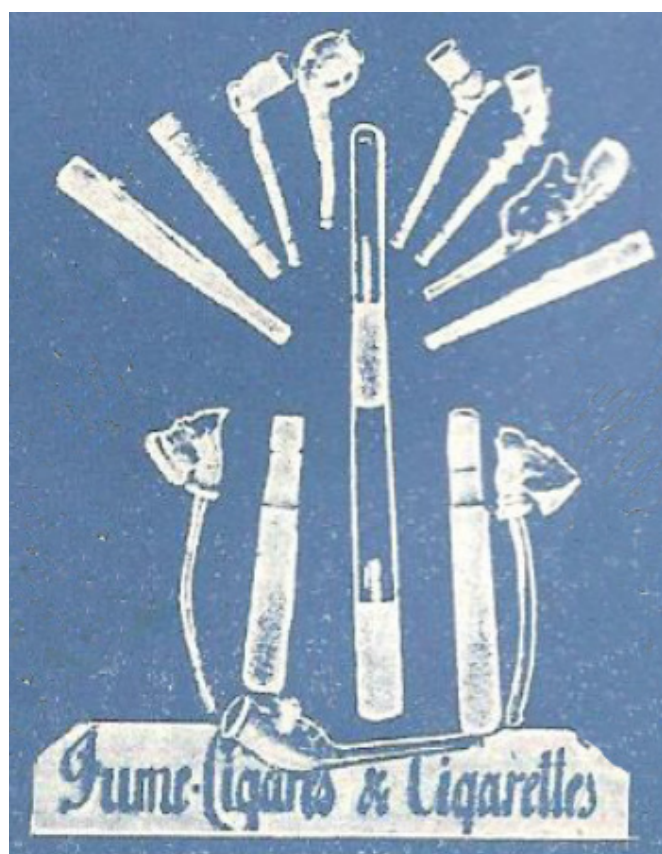
Sigaretten- en sigarenpijpen in de vorm van miniatuur tabakspijpen

In de catalogus van 1908 worden de sigaren- en sigarettenpijpjes in waaiervorm getoond, een omschrijving van het assortiment staat op de bladzijde ernaast. Het modellenassortiment is, naast de buisvormige pijpjes met de vormnummers 1489, 1490 en 1540, verder uitgebreid. In deze catalogus zijn sigaren- en sigarettenpijpjes afgebeeld die lijken op een miniatuuruitvoering van gewone tabakspijpen. De

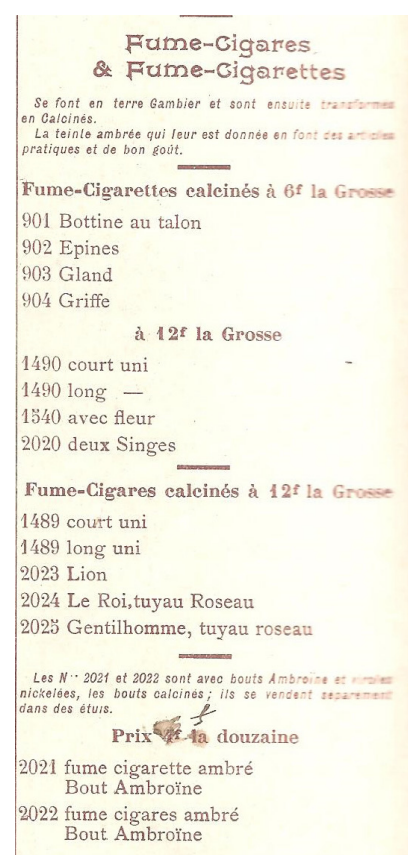
hoogte van de koppen van deze pijpjes varieert tussen de 1,5 en 2,5 cm. Het gaat hierbij om steelpijpen met diverse decoraties, zoals een schoen met voetbal (vormnummer N901, afb. 11), een pijpje met stekels (nr. N902), een eikel (nr. N903, afb. 12) en een vogelklauw (nr. N904, afb. 13). Een aantal is gecalcineerd. Uit de letter N voor het vormnummer van pijpjes kunnen we opmaken dat het Noël-modellen betreft. Tevens zijn in deze catalogus nog twee steelpijpen en twee manchetkopjes toegevoegd met de vormnummers 2020, 2023, 2024 en 2025. Het gaat hierbij om hoornvormige steelpijpjes met op de ketel een leeuw (nr. 2023) of twee aapjes (nr. 2020). De manchetkopjes waarin een rietsteel steekt hebben als decoratie een koningskop (nr. 2024) en het hoofd van een heer (nr. 2025). Voorbeelden van deze pijpjes zijn mij niet bekend.

Sigaretten- en sigarenpijpen die niet in catalogi zijn opgenomen

Tijdens de opgravingen in de fabrieksstort in Givet zijn de nodige fragmenten gevonden van miniatuurpijpjes met een steel. Naast de genoemde vormnummers N901, N902, N903 en N904 zijn er meerdere fragmenten gevonden van sigarettenpijpjes die niet bekend zijn uit de catalogi van Gambier. Op afbeelding 14 t/m 16 zijn een aantal modellen afgebeeld die hetzelfde formaat hebben als de vormnummers N901 t/m N904. Van twee van deze bodemvondsten zijn geen namen en vormnummers bekend. Gezien het formaat zullen ze verkocht zijn als sigaren- of sigarettenpijpen.

Afb. 9 en 10. Detail uit de catalogus van Gambier, 1908. Collectie auteur.

Afb. 11. Bottine au talon (vormnr. N901). Collectie M. Japin.

Afb. 12. Gland (vormnr. N903). Collectie M. Japin.

Afb. 13. Griffé (vormnr. N904). Collectie G. Declef.

Sigaretten- en sigarenpijpen die in catalogi zijn opgenomen

Er zijn meer pijpen bekend die niet specifiek als sigaren- of sigarettenpijp in de catalogi staan, maar wel als zodanig bedoeld zijn gezien de zeer kleine ketelinhoud. Een voorbeeld hiervan zijn de met Noël gemerkte manchetspijpen met de vormnummers N555 t/m N559 in de catalogus van 1908. Als voorbeeld 'Griffe, tête mignonnette' met vormnummer N558, een pijpje met een bolvormige ketel die door een vogelklauw vastgehouden wordt. Deze pijpjes hebben een ketel van ongeveer 1 cm hoog en een steel met een lengte van 1,2 cm. Ze komen voor in witte, rode en zwarte klei en worden alleen in de catalogus van 1908 vermeld (afb. 17). In dezelfde catalogus staat ook een serie Noël gemerkte steelpijpjes met vergelijkbare ketelformaten, die vermoedelijk ook als sigaren- of sigarettenpijp bedoeld zijn. Het gaat hierbij om de vormnummers N601 t/m N606. De benaming 'mignonnette' wordt al veel eerder door Gambier gebruikt. In de catalogus van 1868 gebruikt men deze benaming voor het eerst om een groep zeer kleine manchetspijpen aan te duiden.

In de catalogus van 1908 staan verder nog sigaretten- en sigarenpijpen met de vormnummers 2021 en 2022

genoemd. Deze 'fume cigarette ambré, bout Ambroine' zijn samengesteld uit een gecalcineerd gedeelte van pijpjarde en een steel van barnsteen. Van deze pijpen zijn geen complete exemplaren bekend. In de fabriekstort van Gambier in Givet is door de auteur het gecalcineerde pijpjarde deel van een dergelijke pijp opgegraven (afb. 18).

Een tabakspijp als sigarettenpijp

Een bijzondere vondst is een pijp met vormnummer 974, de 'Tête mignonnette Sanglier', in een speciale uitvoering (afb. 19). Deze kleine manchetspijpen worden voor het eerst genoemd in de catalogus van 1868 en staan in 1879 vermeld op een aparte bladzijde. Tot voor kort waren deze pijpen alleen nog maar bekend met een dunwandige ketel, bedoeld om losse tabak te roken. De pijp op de foto is opzettelijk met een zeer kleine stopper gemaakt waardoor een dikwandige ketel met een kleine opening ontstond die geschikt was om een sigaret in te steken. Dit is het enige mij bekende exemplaar waarvan de ketel op deze wijze is aangepast. De pijp op de foto werd in 1945 als souvenir meegenomen door een Amerikaanse militair. In december 1944 waren in Givet 11.000 Amerikaanse militairen gelegerd. Ze vonden onder andere onderdak in de Gambierfabriek.

Afb. 14. Onbekend. Collectie M. Japin.

Afb. 15. Onbekend met houtnerfdecoratie. Collectie M. Japin.

Afb. 16. Belier (ram), (vormnr. N601). Collectie M. Japin.

Afb. 17. Griffè, tête mignonnette (vormnr. 558), gemerkt Noël, hoogte 1 cm, lengte steel 1,2 cm. Collectie auteur.

Afb. 18. Fume cigarette ambré, bout ambroine (vormnr. 2021). Collectie auteur.

Uit een aantal overgeleverde bronnen is bevestigd dat zich in de kelders nog oude voorraden pijpen bevonden die in kisten opgeslagen waren. De pijpenproductie was al 19 jaar eerder gestopt. Gedurende de zeer koude winter van 1944/1945 zijn deze kisten leeg gegooid op het binnenplein van de Gambierfabiek en het hout werd opgestookt als verwarming.⁹ Door verschillende militairen zijn complete pijpen maar ook fragmenten meegenomen als souvenir, waaronder het bijzondere zwijnskopje. Aan het einde van de oorlog hebben de militairen geholpen bij herstel van onder andere het wegennet. De berg met pijpen die op het binnenplein lag is toen opgeruimd en gebruikt als verharding van wegen en paden in en om Givet.¹⁰

Sigaretten- en sigarenpijpen van andere materialen dan klei

Naast de genoemde voorbeelden van pijpjarde heeft Gambier aan het einde van de 19e eeuw ook sigaren- en sigarettenpijpen van andere materialen zoals barnsteen, hoorn, been en zilver toegevoegd aan het assortiment. In de periode tussen 1890-1900 werden ook bruyèrepijpen verkocht. Deze waren voor het eerst te zien in de brochure van 1896. De sigaren- en sigarettenpijpen van andere materialen stammen uit dezelfde periode. Ze

werden vaak in luxe etuis of foederalen verkocht met de merknaam Gambier in goud. Deze pijpen zijn naar alle waarschijnlijkheid niet door Gambier zelf gefabriceerd, maar in opdracht gemaakt door gespecialiseerde bedrijven. Alleen al in Parijs waren er tientallen bedrijven die dergelijke sigaren- en sigarettenpijpen verkochten, waaronder 'Fabrique Parisienne de pipes' van Wolf & Mathiss op de Rue Beranger die pijpen maakte van ondermeer bruyère, meerschium en barnsteen. Deze pijpen werden vaak afgezet met een rand van zilver of goud of met een zilveren monogram. Naast de productie van pijpen hadden ze ook een atelier voor reparaties (afb. 20).

Van de pijpen die met de merknaam Gambier verkocht werden is geen modellenoverzicht bekend uit een catalogus of brochure. Regelmatig worden er weer nieuwe modellen aangetroffen van verschillende materialen waarvan hier een aantal is afgebeeld (afb. 21 t/m 25).

Afb. 19. Sanglier (vormnr. 974) met speciale ketel. Verkocht op Ebay.

Afb. 20. Reclamefolder Wolf & Mathiss, Parijs, circa 1900. Collectie auteur.

Afb. 21. Sigarenpijp van hoorn, been en koper. Verkocht op Ebay.

Afb. 22. Sigarenpijp van hoorn en been. Lengte 6 cm. Collectie auteur.

Afb. 23. Sigarenpijp van barnsteen en vergulde ring in origineel foedraal. Lengte 6,5 cm. Collectie auteur.

Afb. 24. Sigarettenpijp van zilver en been in origineel foedraal. Lengte 10,2 cm. Collectie auteur.

Afb. 25. Sigarettenpijp van hoorn en messing met benen mondstuk. Lengte 11 cm. Collectie auteur.

Noten:

- 1 <https://en.wikipedia.org/wiki/Cigar>
- 2 <https://en.wikipedia.org/wiki/Cigar>
- 3 *De Zuidkanter*, 1 januari 2015.
- 4 <https://nl.wikipedia.org/wiki/Sigaret>
- 5 <https://www.tabakspijp.nl/archief/archief-catalogi-fabrikanten/frankrijk/>
- 6 Catalogus. *Vve Hasslauer de Champeaux & Quentin successeurs*, 1894, p.70 (Zie: www.gambierpipes.com).
- 7 Met een lengte van 10,7 cm, 9,3 cm en 8 cm.
- 8 Met een lengte van 8,4 cm en 7,3 cm.
- 9 KMI, koudste januari maand van de 20e eeuw in de Ardennen.
- 10 Verslag van de familie van Laurence V. Compton, Army Corps of Engineers

Literatuur:

- Catalogus 1840. *Hasslauer & L. Fiolet Successeurs de Gambier*.
- Catalogus 1843. *Saillard-Ainé, Besançon. Fabrique Entrepot de Pipes en Terre Saillard- Ainé*.
- Catalogus 1868. *Vve Hasslauer successeur Gambier*.
- Catalogus 1879. *Vve Hasslauer & de Champeaux successeurs*.
- Catalogus 1894. *Vve Hasslauer de Champeaux & Quentin successeurs*.
- Catalogus 1908. *Société anonyme de la fabrique Gambier*.
- Le Constitutionnel, journal du commerce, politique et littéraire*, 17 mei 1845.
- Prijscourant 1896. *Quentin & Cie successeurs*.
- www.gambierpipes.com.

English summaries

Opmerkelijke vondsten. Een vroege tabakspijp van hout en tin in de vorm van een scheepje en een hand gevormde vis / Remarkable finds: an early wooden and pewter tobacco pipe in the shape of a ship and a hand modelled fish

Bert van der Lingen

At regular intervals remarkable pipes are found that differ from conventional examples in terms of their shape, decoration, production method or function. In this paper two unusual pipes are presented - an early pipe made of wood and pewter in the shape of a ship and a hand modelled pipe in the form of a fish. The first pipe dates from the period 1600-1620 and is the third example known so far. The fish pipe probably dates from the early to mid-19th century.

Nieuw licht op de kleipijpenindustrie in Schoonhoven / New Insight into the claypipe industry in Schoonhoven

Ewout Korpershoek

This article describes an excavated group of 18th century clay pipe fragments from the city of Schoonhoven which has triggered renewed research into the history of this industry. Remarkable finds include a number of pipes with different makers marks which all show a typical red colored contamination in the clay from which these pipes were made. It also includes a large group of non-decorated polished pipes and some nicely decorated pipes which would typically be attributed to Gouda makers, but which were clearly made in the city of Schoonhoven. Some of these show the same red clay contamination as mentioned above.

The research also brought to light two previously unknown pipe makers, and is expected to shortly turn up more new information about Schoonhoven's clay pipe industry.

Kleipijpen uit een afvalkuil aan de Veemarktstraat 58 te Breda. Drie pijpenmakers op één locatie / Clay pipes from a waste pit at Veemarktstraat 58, Breda. Three pipe makers in one location

Johan Hesemans (with cooperation of Henk van Sasse van Ysselt)

In 2015/2016 archaeological research was conducted at the 'Gasthuyspoort' site in Breda. Part of the area was located in the former back yard of Veemarktstraat 58 where pipe maker Christiaan Damman was living and working in the 17th century. During the excavations mainly pipe makers waste was found but no remains of a kiln. Most of the waste was from Damman's workshop but interestingly some other waste came from workshops of the pipe makers Daniel Peyl and Samuel Broen. This is the second time that waste from these three pipe makers was found together. Broen had probably the only pipe kiln in Breda and most likely there was some sort of cooperation or partnership between these three pipe makers concerning the firing of their pipes in Broen's kiln.

Bedrijfsafval van een pijpenbakker uit Alphen aan den Rijn. Fragmenten van kleipijpen, pijpenpotten en klein gereedschap gevonden aan de Gouwsluisseweg / Waste from a pipe kiln in Alphen aan den Rijn. Fragments of clay tobacco pipes, saggars and small tools found along the Gouwsluisseweg.

Bert van der Lingen

At the end of the Gouwsluisseweg in Alphen aan den Rijn there used to be a drawbridge over the Old Rhine, until a new road was built in 1938. Part of the foundation of the bridge was still visible but removed in 2015 in order to make a new bank wall in the river. In the removed debris and soil more than 300 fragments of clay tobacco pipes and fragments of saggars and other small tools were found. Most likely this material was dumped here to reinforce the foundation of the entrance to the bridge. In the 1980s pipe makers waste was found in Alphen that contained almost exclusively higher quality export pipes. The waste from the Gouwsluisseweg consists of better quality pipes as well as coarse pipes for the local and regional market. The latter were not found before as waste and could therefore not be recognized with certainty as products from Alphen aan den Rijn.

Doorrokers en plateel. C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam en de pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia and Ivora, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda, 1914-1920 / Slip-cast pipes and pottery. C. de Rijk & Zoon, wholesaler of smokers' necessities in Amsterdam and the pipe and pottery factories Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia and Ivora in Alphen aan den Rijn, Haarlem and Gouda, 1914-1920.

Bert van der Lingen

In the early 20th century C. de Rijk & Zoon was one of the largest wholesalers of smokers' necessities in The Netherlands. They purchased glazed slip-cast pipes (so-called 'mystery' pipes) and hand painted slip-cast pipes from manufacturers in Gouda. They could not meet De Rijk's demand and in 1914 he opened his own factory (Erka, and probably Lotus Holland) in Alphen aan den Rijn. Later they opened factories in Haarlem (Etna) and Gouda (Erka). Surprisingly, the manager of the Gouda factory was the director of Ivora, a large and competing pipe and pottery manufacturer. After Erka closed by the end of 1918, Ivora made smoking sets for C. de Rijk & Zoon until circa 1920. These consisted of trays with tobacco pots, cigar and cigarette cups and ashtrays.

Vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (België) / Four pipe factories from Nimy, Maisières and Mons (Belgium)

Ruud Stam

The Belgium Borinage region, located to the west and southwest of Mons (Bergen), the capital of the Walloon province of Hainaut, was known for its coal industry. In addition there were also a large number of ceramic industries throughout Saint-Omer and Andenne producing both faience and porcelain but many companies also manufactured pipes. In Hainaut, there were in the 19th century and the beginning of the 20th century several pipe factories. A number of larger factories were located in present-day Mons, which now includes Nimy and Maisières. Pipes and production materials from four of these factories are exhibited at the Nimy Museum (Musée de Nimy, Carrefour de la céramique) and will be presented in this paper. These are Scouflaire, Nihoul, Croquet and VanGrundenberghe.

Duivels, saters en faunen van Gambier / Devils, satyrs and fauns of Gambier

Arthur van Esveld

The devil is depicted in various religions as the personification of evil in a supernatural being. Often depicted as a black angel with goat feet, horns, bat wings and a trident, many pipe manufacturers produced pipes with such images or with devilish characters. Gambier was one such manufacturer and, additionally, they made several pipes with images of other more 'innocent' figures from antiquity, but of similar appearance to the devil, such as fauns and satyrs. In this paper all Gambier pipes known to have a 'devilish' appearance are described.

Sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier / Cigar and cigarette pipes of Gambier

Arthur van Esveld

In the first half of the 19th century French clay pipe manufacturers produced mainly traditional tobacco pipes. Cigar and cigarette pipes were rarely produced by these companies at this time and only occasionally do we see these products in catalogues. This paper shows how Gambier in the second half of the 19th century responded to the increasing popularity of the cigar and cigarette by producing cigar and cigarette pipes and adding them to their sales catalogues. The earliest Gambier catalogue which included cigar and cigarette pipes date from 1894. These rather basic shaped tubular pipes were usually made of white clay and sometimes they were enamelled.

Toen was roken nog heel gewoon. Tabakspotten uit de tweede helft van de twintigste eeuw / Then smoking was still normal. Tobacco jars from the second half of the twentieth century

Piet Smiesing

After the Second World War, when tobacco was readily available again, our country was again shrouded in smoke. It was a golden time for trade in smoking articles. For celebrations, glasses, filled with cigars and cigarettes for guests, were once more put on the table as before. In public places and in talk shows on the TV everyone was surrounded by tobacco smoke. After the decline in consumption of clay tobacco pipes, pottery and pipe factories turned their production to smokers accessories such as smoke sets, pipe racks, ashtrays and tobacco pots.

Een buitengewoon grote tabakspot uit het Westerwald / An extremely large tobacco jar from the Westerwald

Ruud Stam

In this article a very large tobacco jar from the Westerwald in Germany is described, that can contain more than eight litres tobacco. The jar was made by the firm J. W. Remy in Höhr in the period 1885-1895. It is made in Historismus style, that revived the Baroque style. Three of these jars have been discovered. They probably were in use in an association or a society for pipe smokers.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door particuliere donateurs

